

»Christelig Børneven« 1840

Et hidtil overset arbejde af Niels Johannes Holm.

Af *Urban Schrøder*.

I året 1819 udsendtes fra Jens Senebergs trykkeri i Haderslev et opbyggeligt skrift for børn med titlen »Christelig Børneven«. I stil og indhold minder det om Adsbøl-deggen J. P. Jessens skrift »Almuens fromme Ven« fra året før¹ og om hele den litteratur i samtiden, der bringer kristelige og især moralske belæringer for børn, ofte i samtalens og versets form. Dog møder os i »Christelig Børneven« en noget anden tone, der røber en anden baggrund. Allerede nogle kapiteloverskrifter vidner herom: »Jesus Syndervennen, eller Hvorledes Jesus omgikkes med Syndere«, »Jesus Aftenen før sine Lidelser«, »Jesus i Gethsemane«, »De smaae Martyrer«, »Bønner for Børn« eller »Hvad skal jeg gjøre, at jeg kan blive salig?«. Altså en gennemgang af Jesu historie, opbyggelsesstof og bønner og salmer for børn — alt bragt i jævn og i bedste forstand enfoldig tale og med det sigte, som kommer til orde i disse sætninger fra bogens fortale til »de unge Læsere«: »Kjære Barn! Du har ikke alleneste et Legeme; men du har ogsaa en Sjæl. Dit Legeme skal engang døe; men din Sjæl døer aldrig, og dens Liv i hiin Verden er enten et Liv i evig Glæde eller i evig Smerte — — — For alle Ting beed den kjære Gud, at han vil give dig sin Bistand — — — Bibelen siger: »Tænk paa din Skaber i din Ungdom« — — — et fromt Barn er ogsaa et lykkeligt Barn.«²

Vi er med »Christelig Børneven« ikke mere i den rationalistiske verden, som degn Jessens, provst Peter Prahls³ og andre slesvigske forfatteres børneskrifter bevæger sig i, og som kendetegnes ved sin overvejende moralisme. Vi møder her en evangelisk præget, bibeltro fromhed, hvis baggrund er den kristelige vækkelse i herrnhutismens skikkelse, og hvis hovedspørgsmål hedder sjælens frelse eller fortabelse.⁴ Dette bliver især tydeligt i fortalen »til Christelige Forældre og Ungdomslærere«. Bogens anonyme udgivere nævner her

deres hensigt: »— — — at gjøre Mørkets Rige Afbræk og hielpe til at fremme Guds Rige paa Jorden«. Dette sker bedst, om der begyndes med børnene, »disse Herrens spæde, svage Lam«, som han har købt med sit blod. De må gøres »bekjendt med Jesum Christum og hans guddommelige Religion«. Og hertil må forældrene hjælpe: »Skal man endnu bede Eder have Barmhjertighed med Eders Børn? Kan I udholde den Tanke, at deres Blod paa hin Dag skal raabe imod Eder som deres Mordere? Eders Børn have Sjele, og en Sjel er uendelig kostbarere end alle Verdens Skatte«. Men også skolelærerne har deres ansvar. Thi de er ved deres »vigtige Embede kaldede til at være Ungdomslærere og danne værdige Medlemmer for Christi Rige«. ⁵

Hvem skjuler sig nu bag det fortalens »vi«, der her taler så indtrængende? Vort danske bibliografiske hovedværk »Bibliotheca Danica« oplyser, at »Christelig Børneven« er oversat af den kendte Vonsild-præst Severin Christian Salling. ⁶ Han lod flere gange skrifter trykke hos Seneberg i Haderslev, der jo også trykte »Christelig Børneven«. ⁷ Og han var medlem af den forening — »Det danske Selskab til Udbredelse af Evangeliet og sand praktisk Kristendom« —, som omkring år 1800 blev stiftet af en række fynske og slesvigske præster, og hvis mål bl. a. var at udbrede kristelige skrifter. ⁸ Disse præster — og blandt dem er de mest kendte i Nord-slesvig Andreas Matthiesen i Løjt og Niels Windekilde i Sønder Vilstrup samt dennes sønner Hans og Jens Peter, der efterfulgte hinanden i faderens embede ⁹ — var alle knyttet til brødremenigheden i Christiansfeld og arbejdede i dens ånd for kristenlivets vækkelse. ¹⁰ Og i betragtning af deres forenings mål og af tonen og indholdet i »Christelig Børneven« vil vi vove den antagelse, at de med Salling som pennefører står bag udgivelsen af dette skrift. ¹¹

»Christelig Børneven« må have fået god udbredelse. Thi allerede 1825 blev bogen af Seneberg trykt i andet oplag. Dette er et rent genoptryk af førsteudgaven. Det er derimod ikke tilfældet med bogens tredje oplag, der under den gamle titel blev trykt af Senebergs søn Heinrich 1840. ¹² Blader vi i denne udgave og tænker tilbage til førsteudgaven fra 1819, føler vi os nærmest stående overfor en helt ny bog. Den bærer da også på titelbladet tilføjelsen »Tredie omarbejdede Oplag«. Og fortalen, der tidligere var helt navnløs, er her i juni 1840 undertegnet: »Udgiveren af tredie Oplag«. Hvem

Christelig
B ø r n e v e n .

O Jesu, lærk þaa vore Børn i Raabe!
O Uforþandige du selv maas raabe!
Bl ei forskaas, som det big kan behage,
Dem at opbrage.

Du vil, at man de Smaa til big skal føre;
O ja, det vilde vi saa gjerne gjøre;
Men, at vi selv dem ei til Þindring blive,
Det du maas gjøre.

Omgiøne see vi dem med Ejelesfare,
Med al vor Þild vi kan dem ei bevare.
Du for det Dnde deres Dine luffe!
Þor vore Suffe!

Tredie omarbeidede Oplag.

Haderslev.

Kryft hos Heinr. Seneberg

1840.

*Titelbladet til det nu sjældne
skrift af Niels Johannes Holm.
Versene, der kan læses nedenfor
s. 154, udtrykker i en sum,
hvad Holm vil med dette skrift.
(Gengivet efter eksemplaret i
Centralbiblioteket i Haderslev).*

skjuler sig mon bag disse ord? Det er her, vi mener at kunne kaste nyt lys over en kendt og betydelig nordslesvigsk virke. Men først ser vi på indholdet af dette »Tredie omarbeidede Oplag«.

Den første udgaves to fortællinger er her meget for en helt ny, rettet til forældre og lærere.¹³ Forfatteren understreger menneskenes eneste varige eje: Den saliggørelse, Gud har beredt os ved sin søn, vor frelser Jesus Kristus. Har vi selv vundet den, må vi også ønske vore børn den i »den troende Forbindelse med Christo, til hvilken de i deres Daab ere indviede«. Guds helligånd virker i deres hjerter denne forbindelse. Men åndens vej er »det skrevne Guds Vidnesbyrd«, Bibelens ord, som »vore døbte Smaa« må gøres bekendte med. Hertil vil denne nye udgave af »Christelig Børneven« hjælpe. Og især er her »taget Hensyn til, at det Nye Testamente nu er ble-

ven Skolebog, som det bør være«. Derfor er også foran fortalen en række bibelord sammenstillet¹⁴ som en »kort Sum af Saliggjørelsens Lære«. De er tænkt ikke som stof til udenadslæren, men som en hjælp til daglig samtale med børnene og som ansporing til siden at bruge Bibelen selv.

Og så fører da bogens kapitler — dels gennem genfortælling og samtale, dels gennem Bibelens egne tekster og en række salmer og vers — os frem gennem hele Frelserens historie. Kapitel 1 og 2 om Jesu fødsel og barndom¹⁵ gengiver helt tro de tilsvarende kapitler i førsteudgaven. Og til og med kapitel 12 følges de to udgaver ad i overskrifter og indhold.

Dog mærker vi fra kapitel 3 af — Jesus som menneskevennen¹⁶ — den nye udgivers let korrigerende hånd. Hvor førsteudgaven for eks. omtaler Lazarus som værende »udentvivl ogsaa en ædel Mand«,¹⁷ nævner vor nye udgave ham med det mere bibelske udtryk som »en Jesu Discipel«. ¹⁸ Hvor vi i 1819 om evangeliernes beskrivelse af Jesu levned finder udtrykket »uovertreffelig skjønt«, ¹⁹ hedder det nu 1840 »med mageløs Sandhed«, ²⁰ ligesom udtrykket »Hvo som vil behage Jesum« fra 1819²¹ i 1840 bliver til »Hvo der elsker Jesum«; ²² og udtrykket »de Børn, som vare saa lykkelige, at deres Forældre havde Lyst til Jesum« i dette sidste år²³ erstatter det tidligere, svagere udtryk, at børnene »vare saa lykkelige at have fromme Fædre og Mødre«; ²⁴ og Jesu ord til Peter: »Fød mine Lam! det er: Underviis og forbedre især de smaae Børn« fra 1819²⁵ i 1840 får den mere bevidst bibelske form: »Fød mine Lam! det er: siig de smaae Børn Ordet om Saliggjørelse for alle dem, som adlyde mig«. ²⁶ I kapitel 10 — Jesus for retten — siger førsteudgaven, at jødernes beskyldning mod Jesus »faldt Pilatus svært paa Hjertet«. ²⁷ Til forskel herfra siger vor tredje udgave i samme kapitel: »Der Pilatus da hørte den Tale, frygtede han mere«. ²⁸ Dette sidste udtryk er et ordret bibelcitater, medens det første er fri omskrivning af Bibelens ord.

Hermed når vi til en karakteristisk forskel mellem de to udgaver: Hvor »Christelig Børneven« 1819 frit genfortæller den bibelske beretning — ofte med et ordvalg, der tydeligt er hentet fra det 18. århundredes oplysning — bringer den i 1840 lange, ordrette passager af Bibelens egen tekst og supplerer den oprindelige fremstilling med indskud af bibelhistorien.

Således i det just nævnte kapitel 10: Pilatus' dødsdom over Jesus og jødernes råb: »Hans Blod komme over os, og over vore Børn« giver anledning til en omtale af jødernes opstand mod kejser Vespasian.²⁹ Og kapitlerne 11 og 12 om Jesu død og opstandelse er helt nyskrevne i forhold til udgaven 1819. Hvor denne helt i det 18. århundredes stil indleder beretningen om Jesu død med følgende scenebillede: »Kommer, I Børn, sagde Fader Jakob til Christian og Maria, sætter eder hos mig! Jeg vil fortælle eder den Historie, som jeg lovede eder i Aftes — — —« og derpå skildrer Jesu korsfæstelse nærmest under skikkelse af en rørende samtale mellem faderen og børnene³⁰ — der åbnes samme beretning i 1840 af salmen »O Drøvelse! O Hjerteveel!« og skildrer så dramaet på Golgata næsten udelukkende ved gengivelse af selve bibelteksten samt ved indføjede salmevers.³¹ Det samme er tilfældet med opstandelsesberetningen: 1819 hedder det: »Hører I? sagde Fader Jakob til sine Børn, da Klokkerne ringede til Froeprædiken. Det er en Røst fra Gud — —«; og så følger en ganske smuk, men ikke usentimental historie.³² I 1840 derimod slås tonen straks an med to salmevers og bibelordene: »Der Sabbaten var forgangen, Løverdags Aften ved Solens Nedgang, købte Maria Magdalena, og Maria Jakobi Moder, og Salome atter vellugtende Salver, for at komme og salve ham — — —«.³³ Og efter et kapitel om »De 40 Dage efter Jesu Opstandelse«, der i nær tilslutning til bibelteksten beretter om den opstandnes åbenbarelsen for disciplene³⁴ — et kapitel, der mangler i førsteudgaven — fortsætter udgaven 1840 med at fortælle om Jesu himmelfart,³⁵ men erstatter også her den første udgaves samtaleform³⁶ med gengivelse af Bibelens egne ord og med salmevers. Noget anderledes forholder det sig med det følgende kapitel om pinsefesten. Førsteudgavens smukke samtale mellem Christian Ærlig og hans fader³⁷ er her bibeholdt i 1840, men indledes dog nu af en flere sider lang betragtning på grundlag af mange bibelord,³⁸ hvorved hele kapitlet får en bevidst bibeltro indramning. I det dernæst følgende kapitel om »De smaa Martyrer«³⁹ møder vi ikke den nævnte fuldkomne omskrivning af bogens oprindelige tekst. Blot bemærker vi, at hvor udgaven 1819 taler om »den hellige Laurentius« og »den hellige Ignatius«,⁴⁰ siger vor omarbejdede udgave blot »een Christen, ved Navn Laurentius« og »Ignatius«⁴¹ — et træk, der vist tør tydes som tegn på en strengt bibelsk purisme.

Og efter at begge udgaver af »Christelig Børneven« har bragt et enslydende kapitel med »Gavnlig Erindringer om nogle christelige Fornavne«,⁴² fortsætter nu de to udgaver som to helt forskellige bøger. Førsteudgaven bringer nogle eksempler på gode og fromme børn⁴³ og en lang række leveregler, bønner, salmer og vers for børn.⁴⁴ Hele dette stof er i tredje udgave afløst først af en lang fortælling om et barn, som »blev af den Hellig Aand kaldet ved Evangelium til Christum vor Herre, og blev ved Troen paa ham et saligt Barn her paa Jorden«,⁴⁵ dernæst af et helt nyt kapitel om »Christi Martyrer i vore Dage«⁴⁶ og endeligt af »Nogle Sange for Børn«, ialt 27 salmer dækkende kirkeåret.⁴⁷

Denne sammenligning af indholdet i de to bøger er vigtig, om vi vil afsløre udgiveren af »Tredie omarbejdede Oplag«. Vi har flere gange bemærket, hvordan han ikke nøjes med at korrigere enkelte udtryk i den oprindelige tekst, men dels ved indskud, dels ved total omskrivning gør denne stærkt afhængig af Bibelens egne ord. Ja, lange perioder i hans egne, nye bidrag til bogens indhold er ren gengivelse af bibelteksten. Og i sin fortale siger han betegnende: »Jeg har tilføiet en sand Fortælling om Christi Martyrer i vore Dage, i det Haab, at Børnene ved den kunde ledes til at læse med destomere Opmærksomhed og Nytte den dyrebare Bog i vor Bibel, som kaldes Apostlenes Gjerninger«. ⁴⁸ Disse ord samt skildringen i hans kapitel 19, der omhandler den kristne mission på Madagascar helt frem til maj måned 1839⁴⁹ — året før udgavens fremkomst — vidner om, at vi her står overfor en mand, for hvem Bibelens brug og hedningemissionen er dyre hjerteanliggender. Og en sådan mand finder vi netop i *Niels Johannes Holm*, der i september 1834 efter fjorten års arbejde som brødremenighedens leder i Christiania var vendt tilbage til Sønderjylland og i Christiansfeld havde fundet en gerning som prædikant og kristelig skribent.⁵⁰

Allerede under sit virke i Christiania havde Holm arbejdet på at gøre Bibelen til en åben bog i hjemmene. Og hans anstrengelser i denne retning havde bl. a. ført til, at han i 1833 udgav sit skrift »De fire Evangelisters Harmonie. Det er: — — — JESU CHRISTI Levnets-Beskrivelse, sammendragen i een Fortælling, i Særdeleshed for Ungdommen, og til Forelæsning ved Familie-Andagt«, der var ledsaget af skriftet »Menneskens-Søns sidste Dage, fra Hans Lidelses-Uge af indtil Hans Himmelfart«. ⁵¹ Og som en frugt af sin læ-

rergerning på Eugenia-stiftelsen i Christiania havde han allerede 1827 ladet trykke sin »Jerusalems Krønike i Riim for Børn, til Hjælp i den bibelske Historie«. ⁵²

Det er nu interessant at se, at de gengivelser af Bibelens tekst, hvormed manden bag tredje udgave af »Christelig Børneven« supplerer eller helt fornyer denne bogs indhold, stemmer så godt som ordret med teksten i Holms evangelieharmonie. Det er tilstrækkeligt at henvise til hans kapitel 14 om Jesu himmelfart⁵³ — hele teksten her genfindes i hans »Menneskens-Søns sidste Dage« s. 79—80. Det er også bemærkelsesværdigt, at hvor første udgave ved citeringen af jødernes råb til Pilatus: »Hans Blod komme over os og over vore Børn« blot i forbifarten peger frem mod disse ords opfyldelse ved Jerusalems undergang 40 år senere,⁵⁴ der standser den hånd, der har besørget tredje udgave, op og omtaler i detaljer Guds stads udslættelse ved romerne:⁵⁵ »Ikke fuldt 40 Aar derefter skete det med Jerusalem, som Jesus havde forudsagt«. Her nævnes kejser Vespasian, jødernes oprør mod ham og hele krigen, »den grusomste, der nogensinde er bleven ført, i hvilken Totrediedele af det jødiske Folk omkom, og Jerusalem blev i Bund og Grund ødelagt, efter de Jesu Ord: »Der skal være saa stor en Trængsel, som der ikke haver været fra Skabningens Begyndelse — — —«. Og i sin »Jerusalems Krønike« fra 1827 bringer Holm netop et afsnit om stadens undergang:

Vespasianus min Keiser blev;
Jeg fra hans Lydighed mig rev;
Thi sendte han Titus sin Søn fra Rom
Med en Hær han mig at beleire kom.

— — —

I Bund og Grund blev jeg ødelagt,
Som Jesus, min Konge, havde sagt.

(Matth. 24.)⁵⁶

Der kan heller ikke her herske tvivl: Den hånd, som har besørget tredje udgave af »Christelig Børneven«, er Niels Johannes Holms.

Endvidere viser denne udgave en udtalt interesse for hedningemissionen. I kapitel 19 om »Christi Martyrer i vore Dage«⁵⁷ — et kapitel, der ikke findes i udgaven 1819, og om hvilket den nye udgiver selv i sit forord siger, at han har tilføjet det⁵⁸ — skildres missionsbegivenheder på Madagascar, der har fundet sted så sent

Niels Johannes Holms gravsten ses endnu på brødreminighedens kirkegård, Guds-ageren, i Christiansfeld. På dette billede fra 1968 er den smykket med en krans i anledning af 125 års-jubilæet for Brødreminighedens Danske Mission, som Holm i 1843 var med til at grundlægge (cliché venligst udlånt af missionssekretær, biskop Elmo Knudsen, Christiansfeld).

som i maj måned 1839. Det er velkendt, at hedningemissionen var et hjerteanliggende for Holm, og at han ofrede adskillige af sine kræfter på at fremme den⁵⁹ — en af hans livs sidste opgaver blev fra nytår 1844 til sin død i maj 1845 at redigere den nye »Evangelisk Missions-Tidende«.⁶⁰ Og de efterretninger, han i dette blad bringer fra missionsmarkerne, svarer ganske til den nævnte skildring af missionens kår på Madagascar. Også denne skildring må således stamme fra Holms flittige pen.

Og endeligt når vi til det afgørende bevis for, at tredje udgave af »Christelig Børneven« er besørget af Holm. Det udgøres af bo-

gens kapitel 18 og af dens salmer og enkeltvers. Kapitel 18 bærer den lange overskrift »Et Exempel paa et Barn, som i sin Barndom blev af den Hellig Aand kaldet ved Evangelium til Christum vor Herre, og blev ved Troen paa ham et saligt Barn her paa Jorden.«⁶¹ Dette lyder som titlen på et selvstændigt skrift. Kapitlet udgør også med sine 29 sider et helt lille skrift. Og at det faktisk er et sådant, bestyrkes af dets indledende ord, der lyder: »Hører efter, I kjere smaae Børn! og vi, som ere voxne og gamle, ville gjerne høre til med eder. I en liden Landsbye i Holland levede en fattig liden Dreng, som hedte Jan Harmsen — — —«. Medens Holm virkede i Christiania, dannede han 1833 sammen med andre en traktatkomité og udgav for denne en række opbyggelige småskrifter. Og blandt disse findes netop et med titlen »Jan Harmsen«.⁶² Det beretter om den fattige hollandske dreng Jan, som fra et liv i kristelig vankundighed ved gode menneskers indgriben ledes frem til troen på Jesus Kristus og et nyt liv i kærligheden til ham. Under høstarbejdet bliver han sparket af en hest og dødeligt såret. Men hans sidste lidelser og kristelige død bliver til stor opbyggelse for hans kammerater. Og på hans grav sætter hans husbond et kors med ordene: »Hav Tak, o Jesus for din Død, som frelste mig fra evig Nød!«.⁶³ Vor bogs kapitel 18 er således slet og ret et genoptryk af Holms allerede i Norge udgivne fortælling om Jan Harmsen — han har her øst af sin egen tidligere produktion.

Det ser vi ham også gøre, når vi betragter bogens salmer og mange enkelte vers. Allerede den første udgave af »Christelig Børneven« rummede en del vers. Men de har i tredje udgave alle måttet vige pladsen for andre vers — Holm er jo foruden bibelbrugens og hedningemissionens talsmand også digteren, som i 1829 både udsendte sin egen salmebog »Harpen«⁶⁴ og sine små, indtagende »Barne-Sange«,⁶⁵ der fortsatte tidligere poetiske arbejder fra hans hånd.⁶⁶ Og han har ikke sparet på de poetiske indslag i sit »omarbejdede Oplag« af »Christelig Børneven«. Allerede på titelbladet møder vi i tre vers hans bøn for børnene »O Jesu, tænk på vore Børn i Naade!«, der er taget fra »Harpen«.⁶⁷ Og denne hans salmebog er kilden til de fleste af bogens vers. Bl. a. finder vi herfra den lille børnesalme »I Guds Huus er godt at være, Maatte jeg dog komme did!«,⁶⁸ ligesom også f. eks. de mange enkeltvers, hvormed han ledsager Jesu lidelses historie, genfindes i »Harpen«.⁶⁹ Men de stør-

ste lån fra sin egen salmebog har Holm dog her leveret i bogens sidste afsnit »Nogle Sange for Børn«. ⁷⁰ Her finder vi ialt 27 til dels lange salmer til kirkeåret samt morgen- og aftensalmer, der alle er hentet fra »Harpen«. ⁷¹ Men også sin lille samling »Barne-Sange« fra 1829 har Holm benyttet — således i kapitlet om Jesus i Gethsemane have salmen »Skjærtorsdags Aften Maanen Paa Himlen rund og klar« ⁷² — foruden at han et par gange citerer Pontoppidans salmebog. ⁷³

Afdøde provst Jens Holdt siger i sin doktordisputats om Niels Johannes Holm, at det var »hans Yndlingsbeskæftigelse at fortælle Jesu Historie for Børn«. ⁷⁴ Dette gjorde Holm egentligt også i alle sine skrifter i prosa og på vers, i sine bibelhistoriske arbejder som i sine beretninger om hedningemissionen. Herfor gør Jens Holdt klart rede i sin banebrydende afhandling om Holm. Vi kan nu supplere Holdts arbejde gennem den her givne påvisning af, at Holm er manden bag »Tredie omarbejdede Oplag« af »Christelig Børneven«. Og vor påvisning understreger Holdts ord om Holms yndlingsbeskæftigelse: Også ved at nyforme »Christelig Børneven« har Holm fremfor nogen vist sig som børnevennen, der ikke kun med blæk, men også med sit hjerteblod skrev disse vers på bogens titelblad:

O Jesu, tænk paa vore Børn i Naade!
Os Uforstandige du selv maae raade!
Vi ei forstaae, som det dig kan behage,
Dem at opdrage.

Du vil, at man de Smaa til dig skal føre;
O ja, det vilde vi saa gjerne gjøre;
Men, at vi selv dem ei til Hindring blive,
Det du maae give.

Omgivne see vi dem med Sjelfare,
Med al vor Flid vi kan dem ei bevare.
Du for det Onde deres Øine lukke!
Hør vore Sukke!

Desuden har vi også med den her foretagne undersøgelse kastet lys over et hidtil ubehandlet og vist ikke kendt slesvigsk bogtryk og hævet dets anonymitet. Var undersøgelsen sine steder en kende tør eller for speciel? Det er dog denne vej, der i adskillige frem-

tidige tilfælde må gås for at yde retfærdighed mod den omfangsrige og vægtige slesvigske litteratur, som har betydet så meget med hensyn til at forme det slesvigske folks åndelige og kulturelle historie, men som hidtil ingenlunde er blevet tilfredsstillende registreret af dansk bibliografi. Og — hvad værre er — denne litteratur er hidtil forblevet så godt som uudnyttet under udforskningen af slesvigsk historie. Men det siger sig selv: Før den kan blive tilgængelig for forskningen, må der gøres opmærksom på dens eksistens, og dens mange litteraturhistoriske gåder må søges løst. De utallige, små brikker må bringes på plads i den store, skønne mosaiks sammenhæng. Her er nu et enkelt, beskedent bidrag leveret til denne side af slesvigsk historisk arbejde, som også må gøres.

NOTER

1. D. L. Lübker und H. Schröder: Lexikon der schleswig-holstein-lauenburgischen und eutinischen Schriftsteller von 1796 bis 1828 I, Altona 1829, s. 280, nr. 569.
2. S. VII f.
3. D. L. Lübker und H. Schröder: Lexikon, II, Altona 1830, s. 450, nr. 914.
4. H. Hejselbjerg Paulsen: Oplysningstiden i Hertugdømmerne, i: SJy Arb 1936, s. 212 ff.
5. S. V ff.
6. Bibliotheca Danica, supplement ved Lauritz Nielsen, København 1914, sp. 37. Om pastor Salling se Th. H. Erslew: Almindeligt Forfatter-Lexicon for Kongeriget Danmark med tilhørende bilande, fra 1814 til 1840 III, København 1853, s. 5 f. og Sv. Aage Olsen: Severin Christian Salling, i: Haderslev Stifts Aarbog 1948, s. 8 ff.
7. Således besørgede han den nye udgave af Den Augsburgske Confession 1818 og udsendte i oversættelse skriftet »Banderens Bøn eller Forklaring over hans Banden og Sværgen«, ligesom han udgav sin skildring af den nye Vonsildkirkes opførelse og indvielse »Frederiks-Kirken i Wonsyld« 1827, alle trykte af Seneberg i Haderslev. Se H. Ehrencron-Müller: Anonym- og Pseudonym-Lexikon, København 1940, s. 15 og 18.
8. Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede. Udgivet af Institut for Dansk Kirkehistorie under redaktion af Anders Pontoppidan Thyssen, III, 1, København 1964, s. 50 ff.
9. O. Fr. Arends: Geistligheden i Slesvig og Holsten fra Reformationen til 1864, II, København 1932, s. 59 og 370.
10. Jens Holdt: Niels Johannes Holm 1778-1845. Et Blad af Brødremenighedens Historie, København og Bergen 1937, s. 79.
11. Det Kongelige Biblioteks eksemplar af andet oplag af »Christelig Børneven« 1825 har foran en næsten helt udvisket tilskrift, hvoraf kun slutningen endnu kan læses. Der står »S. C. Salling«.
12. Eksemplarer af dette oplag ejes af Centralbiblioteket i Haderslev og af Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, men findes derimod ikke i Det Kongelige Bibliotek.

13. S. VII ff.
14. S. III ff.
15. S. 1 ff. og 7 ff.
16. S. 10 ff.
17. S. 16.
18. S. 14.
19. S. 18.
20. S. 15.
21. S. 19.
22. S. 17.
23. S. 32.
24. S. 36.
25. S. 39.
26. S. 36.
27. S. 56.
28. S. 52.
29. S. 53 f.
30. S. 58 ff.
31. S. 55 ff.
32. S. 68 ff.
33. S. 69 ff.
34. S. 77 ff.
35. S. 80 ff.
36. S. 75 ff.
37. S. 81 ff.
38. S. 83 ff.
39. S. 93 ff.
40. S. 89.
41. S. 94.
42. 1819, s. 98 ff., og 1840, s. 101 ff.
43. S. 102 ff. og 112 ff.
44. S. 121-192.
45. S. 106 ff.
46. S. 135 ff.
47. S. 163-192.
48. S. XIV.
49. S. 160.
50. Jens Holdt: Niels Johannes Holm, s. 295 ff. Holm blev født 1778 i Sønder Farup ved Ribe som søn af en skrædder. Efter ophold på tyske herrnhuterkolonier blev han som ung optaget i brødremenigheden. En række år virkede han som huslærer i fynske og sønderjyske præstegårde og blev kostskolelærer i England. 1820-34 var han leder af brødremenigheden i Christiania i Norge. Resten af sit liv indtil 1845 tilbragte han som prædikant i Christiansfeldt og brødremenighedens udsending i Nordslesvig. Han var den fødte pædagog og skribent. Varigst indflydelse har han fået gennem sin salmebog »Harpen« 1829, der i adskillige oplag brugtes både i Norge og i Sønderjylland, og hvoraf vor nu brugte salmebog rummer syv salmer, f. eks. »Gør døren høj, gør porten vid«, »Hør, min sjæl, den gode hyrdes stemme« og »Hvor salig er den lille flok«.
51. Jens Holdt, s. 183 og 194 ff.
52. Jens Holdt, s. 201 ff.

53. S. 80 ff.
54. S. 57 f.
55. S. 53 f.
56. Se »Jerusalens Krønike«, s. 31.
57. S. 135 ff.
58. S. XIV.
59. Jens Holdt, s. 184 ff., 314 ff. og 324 ff.
60. Jens Holdt, s. 313.
61. S. 106 ff.
62. Jens Holdt, s. 181.
63. S. 135.
64. Jens Holdt, s. 209 ff.
65. Jens Holdt, s. 203.
66. Jens Holdt, s. 178 ff.
67. Se udgaven 1829, s. 267, nr. 303.
68. S. 30 f. og »Harpen«, s. 278 f., nr. 316.
69. Disse vers findes på siderne 55-68. Da detailhenvisninger til »Harpen« her vil blive for omstændelige, udelades sådanne.
70. S. 163-192.
71. Se note 69.
72. S. 43 f. og »Barne-Sange«, s. 28 ff., nr. 13.
73. S. 47 og 49 og Pontoppidans Salmebog, nr. 78, v. 12, og nr. 68, v. 2.
Det sidste vers »Du, Ach! du, har villet lide« har Holm omdigtet, så det hos ham lyder:

Du, ak du! har villet lide
Al Forsmædelse og Skam,
Baand og Slag med *Haan* og Qvide,
Du uskyldige Guds Lam!
Alt kun, at jeg skulde ikke
Holdes fast i Satans Strikke —
Tak og Ære *derfor, dig,*
Jesu! skee evindelig.

74. Jens Holdt, s. 183.